

ДИНАМІКА СЕПАРАТИЗАЦІЇ У ФРАНЦУЗЬКОМУ СИНТАКСИСІ ХХ СТ.

Пропоноване дослідження є науковою спробою визначити етапи входження сепаратизованих структур у французький синтаксис із погляду синхронії та діахронії, проаналізувати динаміку їх функціонування й на основі цього означити загальні тенденції розвитку синтаксису французької мови ХХ ст. Установлено залежність розвитку синтаксичної системи від загальнокультурної парадигми, а вектор мовного розвитку визначено домінантною парадигмою культури цієї епохи.

Ключові слова: сепаратизація, діахронія, синхронія, три ступені розвитку сепаратизації, культурна парадигма.

Станіслав О. Динамика сепаратизации во французском синтаксисе ХХ в. Предлагаемое исследование является научной попыткой установить этапы вхождения сепаратизированных структур во французский синтаксис с точки зрения синхронии и диахронии, проанализировать динамику их функционирования и на основании этого определить общие тенденции развития синтаксиса французского языка ХХ в. Обуславливается зависимость развития синтаксической системы от общекультурной парадигмы, а вектор языкового развития определяется доминантной парадигмой культуры данной эпохи.

Ключевые слова: сепаратизация, диахрония, синхрония, три ступени развития сепаратизации, культурная парадигма.

Stanislav O. Dynamics of Language Secessionism in French Syntax in XX Century. This research is the scientific attempt to define stages of separatism structures' occurrence in French syntax from the synchronistic and diachronic point of view, to analyze the dynamics of their functioning and on this base to identify the general tendencies of French syntax's development in XX century. It is established the dependence of syntactic system on the general cultural paradigm, the vector of language development is defined by the dominating paradigm of the concrete epoch.

Key words: language secessionism, synchronism, diachrony, three levels of the language separatism development, the cultural paradigm.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інновації в сучасному французькому синтаксисі пов'язані, передусім, з активними художніми процесами, що відбуваються на часі в літературі (суб'єктивізм, внутрішній діалог, безпосереднє спілкування мовця з читачем, зануреність у сферу свідомості персонажів, відтворення не

лише світу зовнішнього, а й, насамперед, внутрішнього, утвердження культу первіснобіологічного начала в людині, протиставленого соціальності сучасного світу, та ін. – визначальні риси творчих пошуків літераторів ХХ ст.). Письменники винаходять нові форми, засоби вираження, розробляють нові естетичні принципи для втілення своїх ідей. Нам видається ймовірним стверджувати, що тенденції літературного розвитку визначають вектор розвитку мови загалом, а відтак і синтаксису зокрема.

Предметом нашої зацікавленості стали сепаратизовані конструкції, що впевнено проникли в сучасну французьку літературу на початку ХХ ст. та проявляють виразну активність уживання.

У статті ставимо **завдання**: 1) визначити етапи входження сепаратизованих структур у французький синтаксис із погляду синхронії й діакронії; 2) проаналізувати динаміку їх функціонування; 3) на основі цього означити загальні тенденції розвитку синтаксису французької мови ХХ ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Насамперед укажемо, що сепаратизовані конструкції як структури експресивного синтаксису отримали своє поширення на початку ХХ ст. [1, 35]. Вони представляли синтаксис із порушенням структурної цілісності, виокремлювались особливою інтонацією й мали на меті збільшити кількість логічних та / або афективних акцентів. Попри значні напрацювання у сфері дослідження явища розчленованості, поділу синтаксису, сепаратизовані конструкції не знайшли наразі однозначного розуміння та оцінки серед лінгвістів, що засвідчує розмаїття в термінології та їх тлумаченні. Говорячи про синтаксично розчленовані структури, учені послуговуються термінами «сегментація» (Ш. Баллі, Н. О. Шигаревська), «парцеляція» (Ж. Антуан), «сепаратизація» (О. Андрієвська), «приєднувальні конструкції» (Ю. В. Ванніков, О. Реферовська, В. Г. Гак) й ін.

Узагальнюючи попередній досвід мовознавців у цій царині, пропонуємо виокремлювати явище сепаратизації у вузькому та широкому сенсах. У широкому розумінні, сепаратизація включає будь-які структури, пов'язані з розривом синтаксичних зв'язків як у словосполученні, так і в окремому реченні або ж між кількома реченнями [4, 205]. Сепаратизація у вузькому тлумаченні – це самостійне функціонування підрядного речення поза межами складного, це явище «крайнього відокремлення», при якому відокремлений член ре-

чення утворює самостійну синтагму [2, 77]. У цій розвідці розглядатимемо сепаратизацію в її всебічності, як явище синтаксичної розчленованості, що є самостійною комунікативною структурою, яка графічно маркується крапкою та є інтонаційно оформленою (сепаратизація в широкому значенні).

Тепер з'ясуємо етапи входження сепаратизованих структур у французький синтаксис із погляду синхронії й діахронії цього явища. Дослідження сепаратизації в синхронічному аспекті дасть нам змогу описати її стан протягом одного хронологічного зрізу (XX ст.). Аналіз сепаратизації в діахронічному плані допомагає простежити становлення цього мовного явища, проаналізувати вплив на нього історичних законів розвитку, установити причини, передумови й динаміку розвитку, прогнозувати тенденції еволюції.

Наші спостереження над етапами синхронічної адаптації сепаратизованих конструкцій у сучасній французькій мові, дають можливість зробити припущення про їх ступінчастий характер входження та функціонування в літературній мові.

Перший ступінь – це їх зародження й використання в індивідуально-авторському ідіостилі. Зазвичай, це використання сепаратизації в мові персонажів із метою імітації розмовного мовлення, самовираження героя. Як будь-яка імітація, на початках вона зберігає свою оригінальність, своєрідність, стилістичну маркованість [7, 175]. На першому етапі входження сепаратизованих структур у письмову мову ці елементи виступають у сильній синтаксичній позиції стосовно слабких, синтаксично організованих, унормованих конструкцій.

Так, їх поява в модерністській поезії Г. Аполлінера, Л. Арагона, Т. Тзари, П. Реверді, прозі А. Бретона, М. Пруста засвідчує виникнення нової естетики, нових образів, нового світовідчуття та нових форм їх вираження.

Другий етап розвитку – широке використання розчленованих структур у мові художньої літератури, тобто, коли вони стають характерною рисою, ознакою стилю не одного окремого письменника, а митців різних напрямів, течій, шкіл, і навіть тих, для кого не є характерним їх уживання, які зорієнтовані на класичні традиції. Сепаратизовані структури виявляються не лише в мові персонажів, а й в авторському мовленні, у внутрішніх монологіях, ліричних відступах тощо. На цьому етапі проявляється найбільша їхня експресивність, оскільки вони робляться синтаксичним елементом художнього мов-

лення, спеціальним стилістичним прийомом виразності. Розчленовані структури вже не просто імітують усне мовлення, а інтенсифікують почуття, емоції героя та афективно впливають на читача.

Важливо зазначити, що саме на цьому етапі розвитку сепаратизовані конструкції значно розширюють свої структурні можливості, порівняно з відповідними прототипами усного синтаксису (сепаратизація у вузькому значенні). Зміни конструктивного плану прослідковуються у використанні сегментованих структур, номінативних ланцюжків речень, уставок, конструкцій із лексичними повторами, у вживанні риторичних запитань у монологах тощо.

Прикладом може слугувати творчість екзистенціалістів (А. Камю, Ж.-П. Сартра, А. Жіда), проза й драматургія постмодерністів (П. Модіано, С. Бовуар, Ж. Перека, Р. Мерля, Ф. Саган, Е. Базена, Н. Саррот, С. Беккета, Е. Йонеско, Ж. Ануя), органічними рисами яких є фрагментарність, полістилістика, членування оповіді, побудова композиції на монтажі спогадів та асоціацій, ускладнення часових відчуттів.

Третьою (останньою) фазою розвитку сепаратизованих структур можна вважати їх вихід за межі художньої літератури та поширення в інших функціональних стилях, наприклад у публіцистичному, науково-популярному. Відбувається стилістичний зсув і певна часткова або повна нейтралізація експресивного відтінку розчленованих конструкцій. Так, використання їх у науковому стилі свідчить про відсутність експресивності, у публіцистичному – вони можуть бути як стилістично нейтральні, так і стилістично марковані, у творах художньої літератури, як правило, вони зберігають своє експресивне значення.

Виділення трьох ступенів адаптації розчленованих синтаксичних конструкцій усного мовлення в системі синтаксису літературної мови виявляє динамічний аспект розвитку французького експресивного синтаксису.

Щодо аналізу діахронічної динаміки функціонування сепаратизованих структур у французькому синтаксисі, то у своїх дослідженнях спиратимемося на концепцію поняття «культурної парадигми епохи».

Культурологи, мистецтво- й літературознавці стверджують, що в культурі існують два протилежних начала – аполлонівське та діонісійське (термін Ф. Ніцше), бінарні первинні й вторинні стилі (термін Д. С. Лихачова), антропоцентрична та біокосмічна парадигми (термін А. Якимовича). Як запевняє Д. Чижевський, вони (парадигми) постійно змінюють одна одну за законом маятника [5, 238].

А. Якимович стверджує, що джерелом першої парадигми (антропоцентричної) став успадкований від епохи Ренесансу ідеал Homo Humanus, який утілює ідеї просвітництва й гуманізму [6, 121–125]. У межах цього антропоцентричного комплексу виникає чітко структурована картина світу. У центрі та вгорі системи цінностей перебуває цивілізована людина, яка керується Розумом і Мораллюю.

Друга, альтернативна, парадигма (біокосмічна) в якості культуротворчих ідей пропонує магичні практики, містику, космічні енергії, хаос, ірраціональні імпульси, естетику первісності.

Якщо припустити, що в мові діють ті ж самі парадигми, що й у мистецтві та культурі, то в мові перша парадигма ґрунтується на відповідності між реальністю, дійсністю й мисленням. Як і в мистецтві, у ній спостерігається логічно вибудована система, яка прагне найбільш адекватним способом продукувати думки. Угорі й у центрі цієї системи також міститься розум, тобто закономірності пізнання дійсності та їх відображення в мові. Як зазначалося вище (у культурологічному аспекті), перша парадигма визнає за найвищу цінність людину, її мораль, духовність, а в мові ці поняття співвідносяться з логікою, структуралізмом, ієрархічною організацією комунікативних одиниць, коли другорядне підпорядковується головному, мовною унормованістю.

Друга (космічна) парадигма в мові виражається через відмову від звичних, традиційних граматичних зв'язків, послаблення синтаксичних відношень, порушення граматичних та інтонаційних меж речення, використання синтаксично незв'язаних структур, ненормоване вживання лексики, пунктуації, широке використання неповних речень, вставних і розчленованих конструкцій.

Розглянувши сутність теорії культурної парадигми епохи, а також, з'ясувавши ступені входження сепаратизації в мову, початок ХХ ст. можна вважати періодом другої загальнокультурної парадигми й першим етапом розвитку синтаксису літературної мови.

Історично цей етап у Франції позначився приходом у художню літературу нового напрямку – модернізму (10–30-ті рр.). Модерністи проголошують своїм кредом суб'єктивізм, інтуїцію, творче прозріння. Вони виступають проти норм і традицій, відмовляються від класичного художнього досвіду, прагнуть новаторства за будь-яку ціну. Відкидаючи розум і логіку, вони повністю відповідають принципам культури діонісійського начала. У їхній творчості проявляються риси

фрагментарності й безсистемності, руйнуються класичні синтаксичні структури, порушується граматична впорядкованість, з'являються колажність та розчленованість [3, 132].

Сепаратизація цього періоду не виходить за межі художнього стилю і є своєрідною рисою творчості деяких письменників-модерністів, сюрреалістів зокрема. Це – перша фаза розвитку сепаратизації.

За законом маятника Чижевського, діонісійське начало в культурі змінюється аполлонівським (20–40 роки). Закон розвитку культури накладається на конкретну історико-політичну ситуацію у Франції та Європі: політизація суспільства й літератури, економічна криза, фашизм, тоталітаризм, які поклали кінець модернізму, другій парадигмі. Свого піку популярності досягає соціалістична ідеологія.

Письменники починають мислити такими масштабними поняттями, як нація, народ, фашизм, антифашизм, класи, партії (наприклад роман Л. Арагона «Комуністи»). Низка талановитих поетів виступає за відродження й розвиток національних традицій (Л. Арагон, П. Елюар, П. Емманюель, Ж. Превр). Це – період критичного реалізму в літературі та мистецтві. Визначальними рисами стають сувора унормованість, ієрархія, системність у стані мови, що можна вважати періодом домінування першої парадигми. Символічною фігурою охоронця традицій постає А. Моруа, який зорієнтований у своїй творчості на міцні, авторитетні французькі устої. Своє широке визнання отримує соціальний роман, зокрема філософсько-моралістичний, що втілює ідеї вдосконалення світу (Р. Ролан, А. Франс, Ф. Моріак, А. Екзюпері).

Наступний історичний етап – це кінець 30-х–40-ві рр. Після Другої світової війни не вдалося зупинити розпад «світових цінностей»: устанавлюються комуністичні режими в низці країн Східної Європи, через національно-визвольні рухи в «третьому світі» руйнується колоніальна система. Франція переживає процеси формування й стабілізації демократичного постіндустріального суспільства. Вона ще веде колоніальні війни в Азії та Африці, прагнучи зберегти втрачений статус світової держави. Політична атмосфера всередині країни стає напруженою. Це – період розвитку другої культурної парадигми, й пов'язаний він з екзистенціалізмом.

У своїх творах французькі письменники-екзистенціалісти старалися розкрити причини невлаштованості людського життя, досліджували проблеми вибору, відповідальності, індивідуалістичного бунтар-

ства тощо. Найчастіше вони використовували міфопоетику, притчову алегорію, форми нарації від першої особи, щоб достовірніше передати відчуття людиною трагізму свого існування. Найвідоміші з екзистенціалістів – А. Камю, Ж.-П. Сартр, А. Жід – своєю творчістю пізнавали першооснови людського буття, допомагали звільнитися від байдужості, протистояти буденності. Особливостями їхнього стилю були хаотичність композиції, гігантські внутрішні діалоги, «потік свідомості», спогадів, коли стираються межі минулого й сучасного, монтажність мислення.

На синтаксичному рівні це реалізовувалося через часто опосередкований, асоціативний зв'язок між фразами, коли кожна фраза побутує автономно. Це друга стадія (фаза) розвитку сепаратизації. Сепаратизовані структури стають стилетвірною ознакою французьких екзистенціалістів і не лише їх (наприклад використання таких синтаксичних конструкцій є характерним для реаліста А. де Сент-Екзюпері).

У 50–60-ті рр. в Європі та й у світі стрімко знижується авторитет СРСР, утілення «реального соціалізму» й комуністичних ідеалів зазнає поразки (публікації книг О. Солженіцина про сталінські табори, уторгнення радянських військ у Венгрію (1956), Чехословаччину (1968), пізніше – Афганістан (1979)). У Франції в 1958 р. «ультраправі» генерали здійснили заколот проти Четвертої республіки. Подоланню кризової ситуації сприяв прихід на президентський пост Ш. де Голя, який утілював курс на стабілізацію економіки.

У мистецтві після сильного натиску модернізму зароджується смак до традиції, минулого, класичних тем і форм. Це – епоха першої культурної парадигми (аполлонівське начало). Важливою ознакою часу стає мислення історичними категоріями та категоріями національної культури. Література повернулася до філософських й етичних проблем, занурилась у розкриття внутрішнього світу людини. Усталеність традицій підтримував своєю життєздатністю сімейний роман (Ф. Еріа, М. Дрюон, А. Труайя, Е. Базен).

Наступний історичний етап (60-ті роки) пов'язаний із «новими лівими», з активною молодіжною опозицією (наприклад Паризькі студентські барикади в травні 68-го). Ці події завершили епоху Ш. де Голя, розпочавши відлік нового періоду другої культурної парадигми, постмодернізму.

Контркультура «нових лівих» стає агресивною антикультурою, проголошується повна свобода, революція – тут і зараз. У письменництві французьку літературу виокремлює передовсім «театр абсурду» (С. Беккет, Е. Йонеско, Ж. Ануй). Художники слова акцентують на позбавленні драми звичної жанрової унормованості, сюжету, психологічного розвитку дії й розв'язки. Драматурги-абсурдисти порушують філософські проблеми людського буття – буття до смерті, цивілізації як засобу знищення всього природного в людині та людських стосунках. Саме цей напрям, що змушував звертати увагу на абсурдність людського існування, вивільнив театр, озброїв драматургію новою технікою, новими прийомами й засобами, вніс у літературу нові теми та нових героїв.

Поряд із цим зароджується «новий роман», у якому цивілізація споживання, матеріальний світ поглинають світ внутрішній (Ж. Перек, А. Роб-Грійє), «нова психологічна матерія» протиставляється банальному буттю (Н. Саррот), а справжня творчість – суспільству (К. Сімон, М. Бютор).

У цей час спостерігається зміщення різних функціональних стилів. Найбільш помітно це проявляється в проникненні побутової, лайливої лексики, вульгаризмів, конструкцій розмовної мови в традиційно письмові жанри. Синтаксичні інновації переходять у публіцистику, а потім і в науково-публіцистичні жанри. Це – третя, остання фаза (ступінь) розвитку сепаратизованих конструкцій, конструкцій актуалізуючого синтаксису.

У 70–80-ті роки послаблення позицій постмодернізму відзначилося поверненням до історичної тематики, до сюжетних оповідей, обмеженням образів, універсальністю художніх задумів. Постмодерністська «порожнеча» заповнювалася фактографією, проявлявся неабиякий інтерес до документальної прози, мемуарів, біографій, історичних романів (П. Модіано, Р. Собатьє, Леклезіо). Це – перша (аполлонівська) культурна парадигма.

У письменництві характерною стає естетика реалістичного роману: Р. Мерль (тема війни, антивоснний пафос, проблематика людської єдності); Е. Базен (художній аналіз сімейних конфліктів), Ф. Саган (проблеми сучасної молодої людини). З'являються антидрама (А. Адамов, А. Гатті) та антироман (Л. Ф. Селін) як остання хвиля класичного модернізму.

90-ті роки виокремлюється важливою політичною подією – зникненням із політичної мапи світу «світової системи соціалізму» (розпад СРСР). Високі виробничий і споживчий рівні розвитку європейського суспільства зрівнюють матеріальні можливості життя. Поширюються ідеали накопичення та підприємництва. Розвиток комунікацій (теле-, радіо-, аудіовізуальних, інтернет-засобів) руйнує межі між класами, націями й ідеологіями. Розвивається феномен «масової культури»: коли не кожна особистість піднімається до рівня істинної культури, а культура опускається до рівня масового сприйняття.

Як результат – тотальна криза в культурі, її комерціалізація. Субкультура пригнічує духовне, самотутнє, перетворює людину в робота, що інтегрований у відповідну суспільну систему. Повернення до індивідуалізму стало прикметою часу, а з індивідуалізмом повертаються егоїзм, аполітичність, нігілізм тощо, а відтак – друга культурна парадигма. Відзначається загальна колективна манера зневажливо спілкуватись. Через телеканали, радіопередачі, театр, кіно, художню літературу, із високих політичних трибун на багатомільйонну аудиторію розповсюджується вплив низьких жанрів. Ведуться пошуки універсальної художньої мови, відбувається зближення різних літературних жанрів.

На основі вищевикладеного важливо зауважити, що зміна парадигм у культурі, літературі ХХ ст. – це процес не різкий, достатньо плавний. Література ХХ ст. значно ширше альтернативи «реалізм – модернізм», вона є частиною художнього синтезу. У літературі постійно перетинаються, співіснують і навіть зближуються принципово різні ідеї й форми, що є очевидною особливістю її розвитку в цей період. Відкриття «себе» та відкриття «інших» відбувається одночасно. Література ХХ ст. пробуджує глобальне мислення, здатність до пізнання сутності, істинності, дає усвідомлення загальнолюдської спільноти, що поєднує різні часи та сфери буття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши основні етапи динаміки функціонування сепаратизованих структур у французькому синтаксисі, ми можемо говорити лише про загальні тенденції їх розвитку, які пов'язані безпосередньо з розвитком літератури й культури в цілому. Дослідження показало, що в діяхронічному плані генезис сепаратизації має трифазовий ступін-

частий характер, у синхронічному – циклічний. Щодо еволюції художньої культури, то спостерігається сталий рух літератури до синтезу, до універсальності мови, мобілізації всіх засобів вираження, що виробило сучасне мистецтво. Очевидним є шлях до інтертекстуальності в найбільш широкому розумінні, до інтеграції культурної традиції й мовних інновацій живого мовлення, щоб упорядкувати хаос та знайти шлях до Істини.

Отже, зміни, що відбуваються в мові й синтаксисі, зокрема, зумовлені не лише соціальними факторами (які традиційно підлягають аналізу), але також і лінгвокультурологічними чинниками. На матеріалі цієї розвідки ми показали, що мова як одна з форм духовної культури народу є невід'ємною складовою частиною загальнокультурної парадигми, а вектор мовного розвитку визначається домінують парадигмою культури цієї епохи. Зміна культурних, наукових парадигм неминуча, саме вона визначає динаміку, розвиток, виникнення й функціонування тих чи інших мовних явищ. На нашу думку, цей процес є екстенсивним і перманентним шляхом розвитку мови.

Це наукове дослідження робить певний теоретичний внесок у розвиток французького синтаксису загалом та експресивного синтаксису ХХ ст. насамперед. Перспективи подальших розвідок убачаємо в практичному аналізі сепаратизованих конструкцій як структур актуалізуючого синтаксису на матеріалі творів французьких авторів різних історичних періодів, течій і напрямів.

Список використаної літератури

1. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г. Н. Акимова. – М. : Высш. шк., 1990. – 160 с.
2. Андриевская А. А. Явления «сепаратизации» в стилистическом синтаксисе современной французской художественной прозы / А. А. Андриевская // Филологические науки. – 1969. – №3. – С. 77–83.
3. Покровская Е. А. Особенности синтаксиса русского языка в модернистском тексте / Е. А. Покровская // Культура. – 2001. – №7. – С. 126–140.
4. Реферовская Е. А. Синтаксис современного французского языка / Е. А. Реферовская. – Л. : Наука, 1969. – 236 с.
5. Руднев В. П. Словарь культуры ХХ века / В. П. Руднев. – М. : [б. и.], 1999. – С. 237–241.
6. Якимович А. Парадигмы ХХ века / А. Якимович // Вопросы искусствознания. – 1997. – №2. – С. 121–133.
7. Andrievskaïa A. Syntaxe du français moderne / A. Andrievskaïa. – Киев : Изд-во «Выща шк.», 1973. – 198 с.